

Hónapló

Parászka Boróka

Vizionálás

Erdély legmeghittebb színházában ülünk kortárs bemutató után a fiatal társulattal. Besúgókról, besúgottakról, erőszakról szól a darab. Gyér volt a közönség. A mecénások nem jöttek el – magyarázza kissé zavarban a szervező –, meg különben is, ha itt megneszelik az emberek, hogy dráma lesz, akkor baj van. Aki viszont eljött, annak tetszett, voltak románok is, ők az eltérő színházi hagyományoknak megfelelően állva tapsoltak, és aztán a büfébe is feljöttek, de külön asztalnál ültek. Megjelent a polgármester a nézőtéren, aztán észrevétlen távozott. Nem köszönt, nem gratulált, nem is maradt távol feltűnően. Ott is volt, meg nem is. Azt mondják, ő a legerősebb polgármesterek egyike, „magas rangú kormányzati emberek” támogatják, és nem riad meg semmitől ezért a támogatásért.

A gátlástalanságról szóló darabról a büfében a bor és a pogácsák között alig esik szó. Néhány kósza mondat szalad el arról, hogy volt régen, félszeg megjegyzéseket hallani: most is így van. Nem lehet feszegetni, hogy most hogy van. Ahogy elhangzik a polgármesterre, a helyi viszonyokra vonatkozó kérdés, azonnal megmerevednek az arc kifejezések, elfordulnak a tekintetek. Mintha valami illetlenség, valami jól nevelt társasághoz nem illő dolog történe. Valami roppantul kínos dolog.

Témát vált aztán az asztaltársaság megkönnyebbülten, rengeteg pénzt kaptak a színházak. Rég nem volt ilyen errefelé, hogy színházat építsenek. Az, amiben ülünk, az is valami különös, eszelős makacsságnak köszönheti a létét, a helyi zsidó közösség adakozásából épült fel, az aprócska városhoz képest túlméretezett eleganciával, reményekkel. Aztán a különböző impériumváltások többször majdnem elsodorták, csak a helyi (zsidó) direktor eszelős ragaszkodása tartotta meg, mindaddig, amíg az igazgatót le nem váltották, ki nem rúgták, majd el nem vitték Auschwitzba. (Sosem ért oda, hulláját valahol útközben kidobták a vonatból.) Bombatámadás is érte egykor az épületet, volt már bezárva, és működött lehetetlen körülmények között. Volt, hogy majd mind elmenekültek a társulat tagjai, a Ceaucescu-rendszer éveiben az előadásokat csak a pártbizottság engedélyével lehetett játszani. A cenzorok megjelentek a direkt számukra rendezett előbemutatón, a „vizionáláson”, és ha a „vizionálás” jól sikerült, ha megtették a változtatásokra, szöveghúzásra, átalakításra vonatkozó javaslataikat, csak akkor lehetett beengedni a valódi közönséget.

Minderről most, a friss bemutató után épp csak szót ejtünk. Az épület egykori pompájához hasonló állapotban tündököl: EU-s pénzekből újították fel.

A mecénások, igaz, elkerülik az általuk támogatott bemutatókat, csak akkor jelennek meg, ha lehet nevetni. A polgármester nevét még a színházi

büfében is csak óvatosan mondják ki. Az új színház vagy stúdió számára kapott pénzről nincs vita. Nem kérdezi meg senki, hogy mit jelent színházra pénzt „kapni” ott, ahol a polgárok évtizedeken át a sajátjukból áldoztak erre. Ahol a színház közös teljesítmény, az utolsó bástya, amelyhez mindenáron ragaszkodtak a román királyság, a Horthy-rendszer, majd a Ceaucescu-rendszer évei alatt is. Most csak úgy jön a pénz, a polgármester hozza – teszi hozzá. Neki vannak ehhez kapcsolatai, neki köszönhető, hogy ide is jutott – hiszen tudjuk, Erdély-szerte mások is kaptak ilyen gáláns ajándékot. Nem mindenki, csak ahol volt kijáró ember, kormányzati jó viszony. Különbösen is, ami eddig jött, az csak a papírozásra, a tervekre, engedélyekre lesz elegendő. Aztán ha megint jön majd pénz – és ha a polgármesteren múlik, jönni fog –, akkor lehet építkezni. Ki fog majd az új színházba, játszótérbe járni, ha ebben a szépen felújított régiben sincs közönség? És hol a közönség, amelyet nem lehetett elriasztani a legrémesebb diktatúrák évei alatt sem? A beszélgetés itt megint megakad, az illetlen kérdések rászáradnak az ember torkára. Poénnaal lehet elütni a kínos helyzetet.

Marosvásárhelyen az idén, március 14-én volt március 15-e, mert a magyar kormány képviselője csak akkor ért rá koszorúzni. Egyúttal fel is avatott a környéken egy focipályát, „akadémiát”, ahogy most nevezik. Az avatás pont úgy zajlott, ahogy a hasonló ünnepi események évtizedek óta zajlanak ezen a vidéken. Felvonultak a helyi tekintélyek kiskosztümben, öltönyben, az alkalomra bekeményített frizurával. Ott volt a pap, a lelkész – ökumenikus, teljes jelenlét. Felállt mindenki koszorúban, középen a legfontosabb, magyar kormányzati vendéggel, aki csak ekkor ért rá, és aki március 14-e alkalmából (amely majd nem a magyar szabadság napja) egy focipályát tartott fontosnak felavatni. Ez nem csak egy papíron létező színház, foghíjas közönséggel, amely csak nevetni hajlandó. Hanem egy csak papíron létező fociakadémia, valódi fűvel, valódi fűre festett tizenegyesvonallal, és a fűvön bokázó klérussal, templomi kórussal, ünneplőben kivezényelt kisiskolásokkal. És mit fognak majd ezen a kormányzati támogatással, kisebbségpolitikailag befüvesített, nemzetstratégiai fontosságú, felszentelt és megáldott pályán csinálni? Hát ott fogják rúgni a szent bőrt – mondja valaki –, kellő távolságra az ünneplő tömegetől. Aki nem akar ünneplő tömeg lenni, felsorakozni, beállni, igazodni, az távolról mondja a magáét. A színházi büfében is felsercen néhány ilyen mondat. A pénzt hozó polgármesternek, magyarázza valaki fogcsikorgatva, március 15-én elgurult a gyógyszere. Ha hallottad volna azt a brüsszelezést – legyint, majd folyik tovább a mire elég, mire nem elég a kapott pénz körüli beszélgetés.

A közelgő európai parlamenti választás előtt kongresszust tart a magyar érdekképviselő. E napokban dől el, hogy kik lesznek az erdélyi magyar képviselőjelöltek. A magyar kormány által támogatott és a még inkább támogatott jelölt néz farkasszemet egymással. Az utóbbi győz. A kongresszuson egyetlenegy kritikai hang sem hangzik el. Még azok a nagy öregek sem okvetetlenkedtek, akiktől eddig megszokták és kicsit várták a morgolódást. Akiknek köszönhetően még mindig élt az illúzió, hogy nem vágta teljesen zsebre a szervezetet a nagy, bőkezű magyarországi mecénás. A kongresszus

rendkívüli technikai körülmények között zajlott, profi forgatókönyv szerint. Hatalmas kivetítőkön lehetett követni a felszólalókat, mindenkinek volt valami előre jól megfogalmazott, a választókat pontosan célzó üzenete: a nemzetről, a megmaradásról, a család fontosságáról. Előre megkapta mindenki – mondják az eseményeket távolról, fogcsikorgatva követők –, hogy mit kell személyesen üzennie, képviselnie. Semmit sem bíztak a véletlenre. Az újságírók – már aki meghívót, akkreditációt kapott – szintén előre látta-mozott kérdések alapján kérdezhettek. A szenátor, aki történészként indult szenátori mandátumáért, az „ezeréves” Európáért kampányolt ezen a szigorúan megrendezett kongresszuson. Valamikori CEU-ösztöndíjas, akadémiai programok kedvezményezettje hirdette most szemrebbenés nélkül, hogy az ezeréves Európát meg kell védeni. Sem a CEU-ról, sem az épp felszámolás-átalakítás alatt lévő, sarokba szorított Magyar Tudományos Akadémiáról nincs semmilyen mondanivalója. Megvédi az ezeréves Európát. Miért pont az ezerévest? – hangzik el a fojtott kérdés. Nem túl hangosan, mert ugyan ki kérdezne ma itt bármit hangosan? Amúgy sincs az a hangerő, amivel a megrekcumolt¹, felszántott, szigorúan ellenőrzött sajtóban hallhatóan szóvá lehetne tenni bármit is. Hát azért ezeréves, hangzik a szintén csak kívül, távol állók által hallható válasz, mert ahhoz nem értjük hozzá a zsidókat meg az arabokat. Okvetetlenkedsz, nem ez a lényeg – háborognak a valamivel közelebb állók. Különbösen is, beszéljünk másról, valami olyasmiről, ami nem rontja el a hangulatot, ami nem vezet vitához, konfliktushoz. Így is elég bajunk van, hiányzik ez neked? Örülj neki, ha adnak, vedd el, ha ütnek, fuss el. Eddig jobbára ütöttek az elmúlt száz évben, itt az ideje elvenni, amit lehet. Ilyen beszélgetésfoszlányok gomolyognak, mint a gyorsan elillanó reggeli köd. Most kéne mélyen megsajnálni magunkat – hangzik a pikírt megjegyzés. Azért „kapjuk” a pénzt a színházra, a foci pályára és a sajtóra (1,9 milliárd forintot), mert eddig ütöttek. Nem baj, ha a színházban nincs közönség, a pályán nincs, ki focizzon, az évek óta felfoghatatlan mértékben támogatott sajtó meg nem is létezik. Az egyetlen dolog, ami valós, az a létező sajtótól, a kimondott vagy félig kimondott mondatoktól, kérdésektől való rettegés. A színházi büfékben, ünnepi rendezvényeken elfojtott hangok. A mindig más irányba meredő tekintetek. A félrefordított arcok. Az undor a polgármesterrel szemben, aki a pénzt hozza, és magunkkal szemben, akik a hozott pénzért bokázunk, ünneplőben végighallgatjuk az örültségeit, vagy nem hallgatjuk végig, nem bokázunk, de mindenképpen tehetetlenül nézünk, mi történik velünk és általunk.

Azért még működnek a színházak. Még mindig van, aki felvegye az ünneplőjét, beüljön a nézőtérre. Még mindig lehet játszani a darabot az öreg besúgóról, a kínzótisztról. Most nincsenek vizionálások. Vagy ha vannak, akkor nem tudunk róluk. Jövőre körültekintőbb lesz a darabválasztás. Hoznak majd valami vidámat, amire beülnek a mecénások is. Valami olyasmit, amiről nem siet el szótlánul a polgármester, hanem ott marad kvaterkázni a bemutató utáni ünnepi összejövetelen. Gratulál a színészeknek, és nyug-

¹ megrendszabályoz, megfegyvelmez (PB)

tázza, hogy nem hiába hozza azt a sok pénzt áldozatos munkával. Akkor majd senkit sem fenyeget a veszély a nézőtéren, hogy önmagára ismer, hogy bemutató után úgy kell majd elosonnia, mintha ott sem lett volna. Nem szabadul el olyan mondat, hogy „most is így van”, „mi is ezek vagyunk”.

Ennek a színháznak a felújítását is az Európai Unió támogatta. Az új színház építését a kormány. Legyünk megfontoltak, okosak. Tenyerünket hálával, kellő ütemben csapjuk össze.

Lágh Júlia

Az alkotmánybíró nagymamája

Ebben a hónapban két remek dolog történt velem. Az egyik, hogy megjött a tavasz; igaz, ez nemcsak velem történt, többnyire morcos embertársaimmal is, most sem látok sok örömet az arcokon. Kár. A másik, amit csak franciául olvasó honfitársaknak tudok ajánlani, hogy kezembe került egy tavaly megjelent, nagyszerű könyv, a nem kevésbé nagyszerű, kilencvenéves Robert Badinter munkája. Címe: *Idiss* – az anyai nagymama neve. A híres ügyvéd, tucatnyi könyv szerzője, Mitterrand igazságügyi minisztere, nevéhez fűződik a halálbüntetés eltörlése és több emberi jogi törvény kidolgozása, kilenc évig volt az Alkotmánybíróság elnöke, majd szenátor. Ez a nagy ember a könyv egyes lapjain kisfiú, a csodás asszony, Idiss unokája, akiről, ahogy egyébként az egész családról, hallatlan gyengédséggel ír. Érzelemmel telten, de sosem érzelmesen. Továbbá okosan és információgazdag módon.

84

Idiss emlékének szól a könyv. „Nem életrajz – írja a hátsó borítón a szerző –, nem is tanulmány az orosz birodalomból 1914 előtt Párizsba érkezett zsidó bevándorlók életkörülményeiről. Csupán beszámoló egy különleges sorsról, amelyről sokat ábrándoztam. És, túl az eltelt időn, legyen ez egyúttal tanúvallomás is az unoka szeretetéről.”

Idiss 1863-ban született Besszarábiában, az orosz birodalom nyugati határán, amelyet Badinter Yiddishlandként emleget. A franciáknál ez a kifejezés terjedt el arra a „határok nélküli országra”, ahol a jiddis nyelvet beszélő közép- és kelet-európai zsidóság élt lengyel, litván, ukrán, román és magyar területeken. Összesen közel tizenegymillióan voltak, mielőtt a náci németek és szövetségeseik nekiláttak módszeres kiirtásuknak.

Idiss jiddisül beszélt, oroszul talán tudott egy kicsit, ez nem derül ki a könyvből, de franciául soha nem tanult meg, bár egy keveset megértett. De írni-olvasni sem tudott, ami később, franciaországi életében már nagyon zavarta. Ámbár ugyan hogyan is tanulhatott volna a 19. század Oroszországában egy szegény család lánya? Ez nem volt szokásban. A fiúkat taníttatták. Idiss nagyobbik fia, Avroum középiskolába is járt, amire nagyon büszke volt, úgy is hívták a családban: „a diák”. A kisebbik fiú, Naftoul elfogadta jobban iskolázott bátyja szellemi fölényét; amikor később Párizsban használt ruhával ke-

reskedtek, ő húzta mindig a kiskocsit, bátyja közben az árról tárgyalt a gazdag negyedek házmestereivel, akiknél összegyűltek a naccságáktól levetett, alig hordott, a cselédeknek adott ruhák. De most előreszaladtam a történetben.

Az unoka, Robert 1928-ban született Párizs 16. kerületében. Kisgyerekként csöndben figyelte a nagyanyját, amint péntek esténként meggyújtja a gyertyákat, és elmondja az imát, majd megöleli és megáldja az unokáját.

Nehéz élete volt a távoli Besszarábiában (ennek nagyobb részét ma Moldovai Köztársaságnak hívják, kisebb része Ukrajnához tartozik). Miután férjét, Schulimot elvitték katonának a cár seregébe, Idiss két kisgyerekekkel egyedül maradt, a nagyobbik is még csak négyéves volt. Férje szüleihez költözött – mit szólnának a szomszédok, ha egy fiatalasszony egyedül lakna? –, terítőket hímzett, és árult a piacon, mert nagyon szegények voltak. De alig ment az üzlet, volt, hogy sírva tért haza, mert semmit sem tudott eladni. Egy idő után ismerőse biztatására és szervezésében dohányt csempésztett át a közeli határon (a románoknál olcsóbb volt a dohány), ez sovány kis kereset volt, de mégis valami. Aztán lebukott. Az incidens izés leírása orosz regényekbe illő. Ivan Petrovics, a csendőr szíve megesik a rémületében zokogó fiatalasszonyon, de bizonyítania kell a főnöke előtt, hogy rajtaüt a dohánycsempészekre, ezért kéthetenként egy éjszakát Idissnek a fogdában kell töltenie. Elveszik az árúja felét, de meghagyják a másik felét, hogy ne essen el teljesen a keresetétől. Reggel kiengedik, miután teát főz a szamovárban a csendőröknek...

Öt év katonai szolgálat után megjön a jóképű Schulim, Idiss boldog, a vizontlátás öröméből születik 1899-ben Chifra – franciaországi életükben majd Charlotte-nak hívják –, Robert Badinter édesanyja.

A családi történethez szorosan kapcsolódva olvashatjuk a történelmi eseményeket. A zsidók Besszarábiában – ahogy másutt is – folyamatos fenyegetettségben éltek. Az ortodox keresztény lakosság és a cári adminisztráció egyaránt megvetésével sújtotta a *stetl* lakóit, ami időnként heves gyűlöletbe, majd fizikai erőszakba csapott át, a fenyegető pogrom elől nem volt hová menekülni. A roham elültével a zsidók összeszámolták halottaikat, miközben tovább nőtt bennük a vágy, hogy egy szabad országban folytassák életüket. A kisinyovi pusztító pogrom után (1903), amely több mint ötven zsidó életet követelt, Idiss és Schulim két fia, az akkor már huszonéves Avroum és Naftoul elhagyta Oroszországot, és unokatestvérei után Párizsba ment: Párizsba, Yiddishland zsidóinak szemében a szabadság mitikus városába.

Badinter remekül láttató leírása alapján megelevenedik előttünk a két fiú kezdő bevándorlóélete. Handlénak álltak, kocsijukat húzva gazdagéknál begyűjtötték a levetett ruhákat, a Marais negyed szabóinál, varrodáiban rendbe hozatták, és a Bastille-tól a République-ig az utcákat járva eladogatták. „Szép női ruhák, tessék, vegyék, vigyék!” Ment az alkudozás évszázados szokása, működött az üzlet; a fiúk sokat dolgoztak, és eleget kerestek ahhoz, hogy támogatni tudják a Besszarábiában maradt családot.

A párizsi bulvárokon időnként ugyanúgy ordították az otromba tüntetők, hogy „halál a zsidókra”, mint a cári birodalom provinciáiban. Mégis, a Dreyfus-ügy kapcsán a zsidók megértették, hogy a köztársaság (a szerző hangsúlyozza: nem Franciaország, hanem a köztársaság) megvédi őket. Badinter idéz egy

litvániai rabbit: „Az az ország, ahol szétszedik egymást egy kis zsidó kapitány sorsa miatt, olyan hely, ahová érdemes menni.” (A *J'accuse*, Zola híres cikke 1898 januárjában jelent meg egy napilap címdalán, az országot kettészakító vita lezárását a legfelsőbb bíróság felmentő ítélete jelentette 1906 júliusában.)

A 20. század elején, meséli Badinter, a franciaországi zsidók főként a Nagy-ünnepek alkalmával találkoztak a zsinagógában, inkább a családi hagyományt, mint a vallás hívó szavát követve. A társadalmi rétegződés egyértelmű volt. A piramis alján a Közép- vagy Kelet-Európából frissen érkezett, jiddisül beszélők beálltak inasnak a zsidó kézművesekhez, iparosokhoz, és egy idő múlva saját műhelyt nyitottak. Fölöttük álltak a kereskedők, a nagybaniak vagy a kisárusok, ők képezték a judaizmus középosztályát Franciaországban. Fölöttük a létszámban nem nagy, de társadalmi pozíciójánál fogva befolyásos zsidó városi polgárság, francia állampolgárok a Forradalom óta, mélységesen patrióták, nagyiparosok, szabadfoglalkozásúak, magas rangú állami tisztviselők, legfőbb jellemzőjük a Tudásnak, az egyetemi diplomáknak tulajdonított kiemelt jelentőség. Végül a társadalmi létra csúcsán álltak az olyan arisztokraták, mint a nemességet szerzett Rothschild bankár vagy a rangos iparmágnás, Citroën.

Tovább lapozva Badinter könyvében, ismét és immár utoljára a besszarábiai stétlben vagyunk, ahol Schulim, sajnos, újra és újra visszaesik a játékszenvedélynek az Örökkévaló előtt oly utálatos bűnébe, de kártyaadósságait már nem tudja kifizetni. Elég volt ebből, egy rokon hívó levelének hatására Idiss útnak indítja szeretett férjét Párizs felé, aztán eladja szegényes kis házukat, és kislányával ő is útra kel. Soha nem hagyta még el a falut, kivéve néhány rövid látogatást Kisinyovba, a rokonokhoz, de akkor is mindig kísérték. És most ez a nagy utazás, egyedül a gyerekekkel. Még szerencse, hogy a zsidók mindig vigyáznak egymásra. Két nap vonatozás után anya és lánya Bécsbe ér, zsidó szervezetek képviselői várják az állomáson. Itt most mi is megállunk, hogy átadjuk a szót Robert Badinternek:

„Bécsben a művészet és az intellektuális bátorság virágzott a korhadó intézményes keretek között. Ebben a világvárosban egymás mellett éltek a legkülönbözőbb politikai hovatartozású bankárok és nagyiparosok, értelmiségiek, művészek és zsidó aktivisták. Bécs összegyűjtötte az askenázi világ összes szenvedélyét és szorongását, Bécs, ahol egy kontár osztrák festő táplálta magában a zsidók fanatikus gyűlöletét. [...] Az osztrák-magyar judaizmus megkülönböztető jegye volt az intellektuális és művészi élet gazdagsága. Zsidó származású filozófusok, festők, írók adtak a hanyatló birodalom fővárosának modernséget és kivételes kisugárzást. Virágzott a heves antiszemitizmus is, tanúsítja ezt a harcos antiszemita Karl Lueger polgármester jelenléte.” (Lueger, aki gúnyosan Judapestnek hívta Budapestet a korabeli és későbbi antiszemita nagy öröme, 1897-től 1910-ben bekövetkezett haláláig volt Bécs polgármestere.)

Idiss könnyű szívvel utazott tovább Bécsből Chifrával: a *Joint* képviselői föltették a párizsi vonatra, költőpénzt, kóser elemőzsiával teli kosarat adtak neki, és egy papírra fölirták neki a párizsi *Joint* címét; ez utóbbi csak túlbiztosítás volt, mert úgyis várták a vonatnál a Gare de l'Esten.

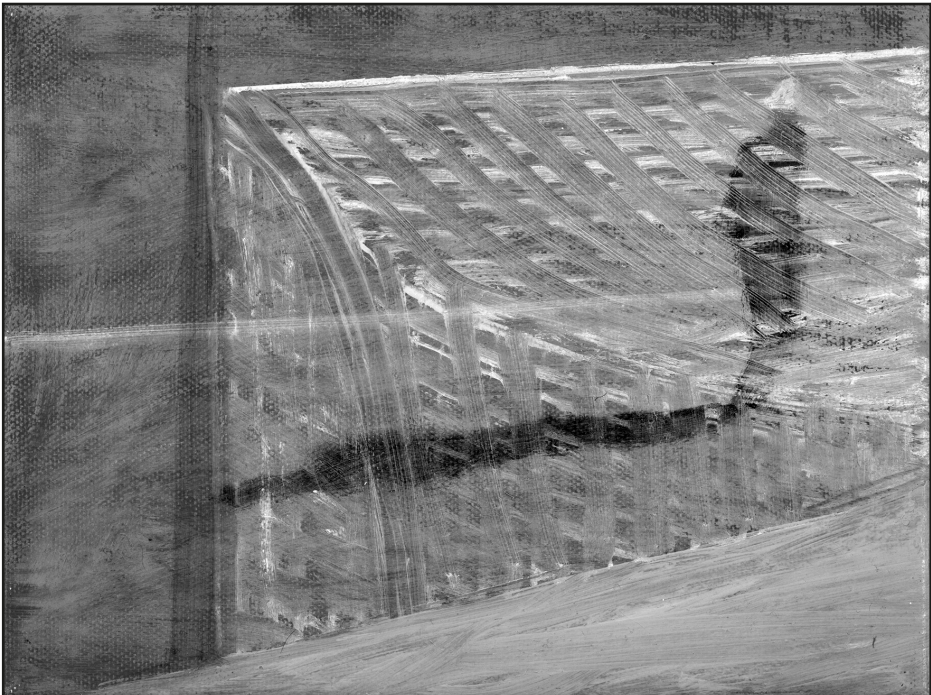
Következett az új élet, amelyhez Idiss könnyen alkalmazkodott: kóser boltban vásárolt, a szomszédasszonyokkal jiddisül tudott beszélni, a nála

„párizsibbnak” tekintett nőkkel kimerészkedett messzebb a városba kirakatokat nézni, és büszkeségtől túlcsondult szívvel hallgatta, noha alig értette a szavakat, Chifrát La Fontaine-t szavalni.

Badinter fájdalmas szavakkal emlékezik meg arról, hogy milyen más élete lehetett volna édesanyjának, ha egy nemzedékkal később, és más zsidó környezetben születik. Igaz, a bevándorolt zsidóknál is megvolt a tanulás, a tudás kultusza, de a hagyomány úgy akarta, hogy ez a fiúk privilégiuma legyen, a lányoké pedig a háztartás, a gyereknevelés, az idősek gondozása. Ekként Charlotte, tanárai és ő maga nagy bánatára, nem járt gimnáziumba. Eljárt viszont szorgosan a könyvtárba, mindent elolvasott, járt múzeumokba és a köztársaság szellemiségét sugárzó nyilvános előadásokra.

Folytatnám a beszámolót még hosszán, hiszen a könyvnek alig egyötödét ismerttettem, de nincs több helyem. Marad a szomorú vég: Simon Badintert, Charlotte férjét és Robert apját Klaus Barbie parancsára 1943 márciusában Sobiborba deportálták. Nem jött vissza. Naftoult valaki följelentette, 1942 nyarán deportálták Auschwitz-Birkenaubába. Nem jött vissza. A másik nagymamát, Simon anyját egy razzia során fogták el 1942 szeptemberében. Hetvenkilenc éves volt. Az Auschwitzba vezető úton, a tehervagonban hunyt el.

Függelékben tanulmányozhatjuk a Vichy-kormány idegenellenes és antiszemita törvényeit és rendeleteit.



Nemere Réka: Hálótanulmány VIII.